

MARJANUCZ LÁSZLÓ*

MEGJEJYZÉSEK A SZERB VAJDASÁG TÖRTÉNETI PROBLÉMÁJÁHOZ

REMARKS TO THE HISTORICAL PROBLEM OF THE SERBIAN VOJVODINA

ABSTRACT

The Serbs arrived in Hungary in masses, while fleeing from the Turkish, at the end of 17th century. Their status was ruled by imperial privileges and not by the Hungarian laws. This condition also contributed to the fact, that the Serbs started to relate their originally ecclesiastical franchise to the South-Hungarian areas where they lived, to turn their ecclesiastical autonomy into secular autonomy. The estates – considering it as an illegitimate effort – dismissed it from the beginning, but the Habsburgs approached to it tactically. When in 1848 the civilian Hungarian nation and Vienna had a conflict, the latter supported the idea of creating a separate Serbian territory. Thus the dream of the Serbs who lived in Hungary was fulfilled: the territorially separated Serbian Vojvodina. However, it proves the tactical contribution of Vienna, that in the separated area actual practice of power was not possible for the Serbs. It couldn't be, because Vojvodina didn't have a Serbian nature, the majority of the people were Hungarians, Romanians and Germans, while the Serbs didn't make even the ¼ of it. But even Vienna itself thought, that instead of the national separation, a nationally mixed area would lead to political balance. Therefore, in the regional authorities qualified and trustworthy czech-german officers practised the power.

In the Bach period the the idea of the Serbian Vojvodina seemed to be a dead end, that was also accepted by Miltics Szvezotár, but he trusted in the resurrection of its new form.

Bevezetés

A szerbek politikailag 1848 előtt a kongresszusukon, illetve a magyar országgyűlésben hallathatták hangjukat. Az 1842-i karlócai szerb nemzeti kongresszus azért jelentős, mert ekkor választották meg Josip Rajacsicsot metropolitává. A felső táblán, a szerb főpapság szószólóinak megnyilatkozásaiban a szerb nemzeti célok összefonódtak a görögkeleti egyház törekvéseivel, a szerbség egyházi és világi értelmiségének érdekeivel.¹ Az 1844:II. tc. azon paragrafus, mely 1847-től az egyházi anyakönyvek magyar nyelvű vezetését írta elő, összeütközéshez vezetett. De az emiatti harc csak 1848. tavaszán bontakozott ki.

Összeütközéshez vezettek a 40-es évek Torontál és a Temes megyei tisztújítások, egyesek a hivatalt viselő szerbek ellen hangolták a közvéleményt, és a szerbek helyett magyarok megválasztására buzdítottak, és fordítva. Ezek az ellentétek okozták, hogy a szerbek hagyományos orientációját, az osztrákokkal való együttműködést tolták előtérbe 1848-ban.²

A szerbek és a magyar szabadságharc

Az újvidéki szerbek még megegyezési készségüket hangoztatták a március 27-i 16 pontban, de az osztrák kormány határőrvidéki intézkedései, és az ottani szerbek áprilisi gyűlései már magyarellenesek. Az ortodox egyház székhelyén, Karlócán 1848. április 14-én tartott

* Dr. habil., egyetemi docens – Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar.

szerb kongresszuson hivatalosan egyházi kívánságaikat akarták megfogalmazni, de a fő követelés már a Habsburgok fennhatósága alatt álló autonóm szerb vajdaság létesítése volt. A szerbek első alkalommal követelték a Magyarországból kiharított Szerb Vajdaságnak a fölállítást. Ez főleg a szerb klérus és a határőrvisztek követelése. Magyarbarát csak a szerb származású nemesség, és a magyar városokban élő szerb polgárság volt. A Szerb Vajdaságot az osztrák ház alatt, de a magyar korona közös kötelékében akarták. Területe a Szerémség a Határőrvidékkel, Baranya, Bácska a becsei területtel és a csajkás zászlóaljjal, a Temesköz a Határőrvidékkel, és a kikindai kerülettel. Tervezték egy teljhatalmú bizottság (odbor) fölállítást a Szerb Vajdaság alkotmányának kidolgozására.³

Területi igényüket „régí jog alapján” indokolták, azonban a magyarországi szerbek sohasem alkottak külön territóriumot. Szerb Vajdaság Magyarországon sohasem létezett. Ezt sem történeti, sem jogi precedens nem támasztotta alá. De inentől kezdve a szerb közgondolkozásba mélyen beivódott az önálló Vajdaság történeti megalapozottsága.

Az 1848. május 13–15-én Karlócán tartott nemzetgyűlés már ennek szellemében működött. Ez a fórum már nem a hagyományos szerb kongresszus volt, mert az csak egyházi és kulturális kérdéssel foglalkozhatott. Ez egy politikai nagygyűlés volt, ahol szerb nemzeti célokat fogalmaztak meg. Többféle politikai irányzat képviselői vettek részt rajta, de legerősebb a Szerb Vajdaság fölállítást követelő volt. Rajacic – az áprilisi törvényekről mélyen hallgatva – Ferdinánd április 25-i alkotmányirataira hivatkozott, amely a birodalom népeinek nemzeti egyenjogúságot ígért. Ugyanakkor a régi privilégiumokra hivatkozással megválasztotta magát patriárkává. Patriárkaként ugyanis egy elvben önálló tartomány egyházi vezetőjeként tetszeleghetett. Elgondolása azonban több sebből vérzett: Magyarországon sohasem állt fönn a patriarchátus intézménye, másrészt e konstruált rangot is világi gyűlésen kapta meg.⁴

A Szerb Vajdaság fölállítást a Háromege Királysággal kötendő szövetséggel kapcsolták össze. Csakhogy a kigondolt Szerb Vajdaság nemcsak szerbek lakta területet foglalt magában, hanem magyar, román, német és horvát lakta részeket is. Megalakult a főodbor (bizottság), amely kezébe vette a szerb-lakta területen a politikai és közigazgatási ügyek intézését. Ezzel a régi hatóságok szerepe megszűnt és a szerb községekben és városokban a hatalom egyre inkább a helyi odborok kezébe ment át.

A véd és dacsövetség érdekében folytatott szerb–horvát egyeztetésben probléma vetődött föl: a Szerémség, melyet fölvettek a Szerb Vajdaságba, de ott jelentős horvát népesség is lakott. Maga a területileg önállósodott Vajdaság ekkor még Bécsnek sem volt ínyére, a magyar kormány pedig érvénytelenítette a karlócai határozatokat, s ragaszkodott ahhoz, hogy a szerbek a magyar kormány által meghirdetett kongresszust tartsák meg. De az nem ült össze, mert a szerbek nem mentek el. Mindkét fél a fegyveres megmérgetetésre készült. Jellasich jóváhagyásával júniusban aztán megindult a szerbek fegyveres felkelése. A magyarországi nemzetiségek közül a szerbek fordultak elsőnek szembe a magyar polgári forradalommal. 1848. október 7-én összeült a második szerb nemzetgyűlés a Szerb Vajdaság követelésével, de ezt Bécs most sem fogadta el.⁵

Közben magyar javaslat is született a szerbek megbékítésére. Ennek értelmében a szerbek az áprilisi szabadságjogokat megszorítások nélkül gyakorolhatják, a szerb nyelv egyházi, iskolai és községi ügyekben korlátlanul használható, a görögkeletiek egyenjogúsítását és évi kongresszusuk megtartását törvény garantálja, a Határőrvidéken eltörlik a katonai rendszert és bevezetik a közsabadságot, de a Szerb Vajdaság követelését elvetette a magyar kormány. A tárgyalások ezek után, többek között Windischgraetz Rajacicnak adott utasítására is, megszakadtak.

1849 februárjában Rajacsics vezetésével létrejött az ideiglenes szerb vajdasági kormány. Ezzel párhuzamosan megalakultak a szerb községi és kerületi tanácsok, szerb nyelv

lett a közigazgatás nyelve. Mivel Bécs sem akarta még mindig elismerni a Vajdaságot, Rajacsics a bécsi orosz főkonzulhoz fordult, hogy járjon közbe a szerb követelések teljesítés érdekében.⁶

Kossuth 1849 tavaszán sem változtatott a Szerb Vajdasággal kapcsolatos álláspontján, de hajlandó volt Szlavóniát a Horvátországhoz hasonló autonómiával szerb területnek elismerni. Ez az OHB megegyezési készségét bizonyítja, amit a szerbek nem tekintettek tárgyalási alapnak, mert még mindig bíztak az osztrákok ennél kedvezőbb ajánlatában.

Pedig ez kiindulópontnak megfelelt, hisz régi szerb törekvésnek engedett: Szlavóniát adta nekik. E javaslat értékét az 1849. március 4-i olmützi alkotmánnyal összevetve jobban megértjük. Rajacsics félt attól, hogy kitudódik az oktrojált alkotmány, ami óriási csalódás volt a számára. Az „oszthatatlan és felbonthatatlan ausztriai örökös monarchia” koronatarományai között nincs felsorolva a Szerb Vajdaság. Annyit írtak róla, hogy különállásának kérdését későbbi döntéstől teszik függővé, a Határőrvidéken pedig meghagyják a katonai szervezetet, közvetlenül a birodalmi végrehajtó szervezetnek alárendelve.⁷ Tehát nemcsak nem döntött a Vajdaságról, de területét eleve is korlátozta a Határőrvidék fönntartásával.

Zimonyban a helyzet megbeszélésére rendkívüli szerb nemzetgyűlés ült össze (a harmadik) 1849. május elején. Közben a magyar kormány is újabb engedménnyel rukkolt elő megegyezési szándéka jeléül: kimondta, a községek beligazgatási nyelve az lesz, amelyen a többség beszél. Hiába, a Szerb Vajdaság ügyében nem született megállapodás, s mivel jött a cári intervenció, a tárgyalások is vége szakadtak.

A Szerb Vajdaság felállítása

Maga az olmützi alkotmány sosem lépett életbe, de a szerbeknek benne tett ígéret végül megvalósult, igaz nem teljesen a szerb elképzelések szerint.⁸ Az összbirodalmi kormányzat a történeti Magyarországot társországairól leválasztotta, a köztük lévő közjogi kapcsolatokat fölbontotta, s mindegyiküket közvetlen Bécsnek rendelte alá. A szerbek igényeinek kielégítésére a Szerb Vajdaság és Temesvári Bánát megalakítását ígérte az oktrojált alkotmány. A császári pátenis 1849. november 18-án mondta ki, hogy Bácsbodrog, Torontál, Temes, Krassó megyékből, valamint a Szerém megye rumai és illoki járásból alakítandó Vajdaság Magyarországtól független, külön koronataromány, amely közvetlenül a birodalmi minisztériumnak alárendelt kormányzat alatt áll.⁹

A császár fölvette a szerbek nagyvajdája címet, ami formálisan a szerb nemzet elismerését jelentette, egyben „lefoglalta” a vajdai méltóság intézményét, hogy a tartomány élére bizalmi embert lehessen kinevezni. A Vajdaságot és a Bánságot igazgató kormányzót alvajdának, egyes iratokban országfőnöknek nevezték. Ténylegesen ő állt a Szerb Vajdaság élén, de melléje miniszteri biztost rendeltek.¹⁰

Ez a személy nem lehetett nemzetiségi szempontból elfogult, nem lehetett érintett az adott terület etnikai villongásaiban, de megfelelt Bécs kormányzati elvárásainak. Ezekből az udvari elvekből következett, hogy a tartomány tényleges ura nem lehet szerb. A főnti szempontok alapján a Vajdaság első kormányzója (alvajdája) Mayerhofer tábornok lett, aki korábban belgrádi osztrák konzul volt. Működését ellentmondásosan ítélték meg: sokan szerbbarátnak tartották, a szerbek viszont a sok leváltott szerb hivatalnok miatt velük ellenséges érzelműnek. A tartományi igazgatás tagjainak kiválasztásában az elsődleges szempont a képesség volt, utána következett az országos nyelvek ismerete, s csak azután jött szóba a nemzetiségek egyenjogúságának szempontja. Utóbbit inkább a járási szintű hivatalnokságnál vették figyelembe. A Vajdaságban így szerephez jutott szerb közigazgatási és

bíróági hivatalnokok elsősorban a járási szintet uralták. Tevékenységüket az adott körzet más nemzetiségeinek tagjai gyakran bíralták. Tipikus panasznak számított, hogy a szerbek az igazgatás során saját nemzetársaikkal szembeni elfogultak, míg a más népcsoporthoz tartozókat diszkriminálják.¹¹

A Mayerhofert 1851-ben váltó Coronini-Cronberger gróf országfőnöksége alatt a helyzet nem változott. Tőle pedig nagyobb pártatlanságot vártak el, mint amekkorát elődje tanúsított.¹²

A tendencia a kormány és a nemzetiségek konfliktusát hordozta szükségképpen, hisz Bécs centralizált, a helyi végrehajtóktól a kormánycélok szolgálatát és nem nemzetiségi érdekvédelmet várt. Éppen ezért a jelentős pozíciók a Monarchia megbízható katonáinak és bürokratainak kezébe kerültek. Összhangban állt ez Schwarzenberg cinikus célmeghatározásával: az új koronataromány mint holmi „boszorkányfattyú kellő náspárolással szép és jól nevelt gyermekeké formálható”.¹³

A Szerb Vajdaság és Temesi Bánság a centralista kormányzat korában hiába alkotott tehát külön közigazgatási területet, a szerbek tényleges hatalomgyakorlása nem érvényesült. Az 1848–49-ben létrehozott szerb közigazgatási szerveket fölszámolták, sőt a lojális Rajaccs patriárkát fegyveres beavatkozással fenyegették meg, ha akadályozni merné a fölszámolt szerb önkormányzat iratainak hatósági lefoglalását. A külön polgári igazgatásba csak az fért bele, hogy a neoabszolutista közigazgatás települési szintjein szerbek is nyertek alkalmazást, főleg helyi testületekben, amelyekben a szaktudást a lokális ismeret pótolhatta.

Ennek fő oka a területi bürokrácia szakmai igénye. Pl. a vajdasági építészeti ügyekben a Belügyminisztérium a tartományi helytartósággal levelezett, s ez utóbbi kebelében működött a temesvári székhelyű Országos Építészeti Igazgatóság. Helyi szintű hivatalait járásonként szervezték meg, ahol speciális műszaki ismeretekkel rendelkező, többnyire német személyzet dolgozott.

A hatóság legfontosabb feladata az út- és vízügy irányítása, mert nagy állami útépitkezések folytak (Szegedről Nagyszerbenbe), és tovább folyt a Béga és a Ferenc csatornák kiépítése. Az utak gondozása, karbantartása, a csatornák állandó üzemben tartása szintén stratégiai napi teendőnek számított.

A vízépítés területén a Tisza szabályozása emelkedett ki méreteiben és fontosságában. Tisza 6 folyamszakasza közül 5 esett Magyarországra, 1 (a bácsi) a Vajdaságra, s amely Józseffalváig terjedt, onnan Határörvidéken át folytatta útját Titelen keresztül a Tisza torkolatáig. Minden folyamszakaszban az építészeti főhivatal (a Vajdaságé Temesvárott) felelt a Tisza szabályozásért. Ez elsősorban a Tisza hajózható állapotban tartását jelentette. Mind az építészeti, mind a vízügyi szolgálat szakmai-politikai irányítása bizalmi feladatnak számított, amit birodalmi szakszemélyzetre bízta.

Az egész vajdasági építőipar Műszaki Felügyelősége Budán volt, míg a Tisza szabályozás politikailag (bürokratikusán) a bécsi Kereskedelemügyi Minisztériumnak volt alávetve.¹⁴

Sem a Vajdaság szervezete, sem pedig a területe nem a szerbek korábbi követeléseire alakult ki. Baljós előjelnek tekinthették a szerbek már azt, hogy a nemzeti központjuknak számító Karlóca helyett az erős német polgársággal rendelkező Temesvár lett a tartomány székhelye. A Vajdaság nem volt szerb jellegű, a többséget a magyarok, románok és németek tették ki. Azok a területek, ahol jórészt szerbek éltek, nem alkottak külön szerb vidéket. Etnikai tömörülésük a csak a Szerémségben mutatható ki. Mivel Bécs a nemzeti elkülönülés helyett, a politikai egyensúlyhoz vezető nemzetiségi keveredést látta kívánatosnak, öt kerületet (Temesvár, Becskerek, Zombor, Újvidék, Szabadka) hozott létre, a régi megyehatárok megőrzésével. A kerületi hatóságokban más tartományokból érkezett képzett és megbízható német-cseh tisztviselők működtek engedelmes végrehajtókként. Így sem a kerület, sem a megye, de még a járási beosztás sem tükrözte a nemzetiségi megosz-

tás igényét. Közigazgatási-adminisztrációs szempontok voltak a döntők, ezért a kerület alatt többnyire maradt a régi területi beosztás.¹⁵

A nemzeti jellegű önkormányzat illúzióját teremtette meg, hogy tartomány központi hatósága közvetlenül levelezett a bécsi Belügyminisztériummal. Az így keletkezett iratok dossziéjára a hatóságok vagy a „Serbien” vagy a „Woiwodina” jelzést írták, de a „Vajdaság” névbeli említésén túl tényleges nemzethatalmi engedmények nem születtek. Ezt a térség etnográfiai viszonyai nem is engedhették meg.

Az 1850. évi osztrák népszámlálás nemzetiségi adatai ezt számszakilag is alátámasztják. A Szerb Vajdaság és Temesi Bánság lakossága 1 398 997 főt tett ki. Ebből 241 594 (17,3%) volt a magyar, 340 149 (24,3%) a német, 398 094 (28,5) a román, 28 070 (2,0%) a szlovák, 333 189 (23,8%) a szerb, 2699 (0,2%) a horvát lakosság. A fennmaradó népességet az egyéb nemzetiségek (olasz, vend, rutén, cseh, lengyel stb.) alkották.¹⁶

Elgondolkodtató adatok: a közigazgatásilag elkülönített területen az uralmat gyakorló szerbek a népesség negyedét sem tették ki, de igényt tartottak az egész lakosság politikai vezetésére, méghozzá a hatalom monopóliuma segítségével. Miközben a tartomány német lakossága pl. egyedül nagyobb volt, mint a szerb. Talán ennek fölismerése okozta, hogy a németek 1849. őszén „saját” tartomány kiharításáért folyamodtak a császárhoz, amelyben fölpanaszolták, hogy „bár az uralkodóházzal rokon fajhoz tartoznak” a tervezett Vajdaságban mégis „védtelen árvákká lesznek egy más nemzetiség házában”.¹⁷

Hasonló mondható el a románokról is, akik többen voltak a szerbeknél, de a magyarok 17,3%-os részaránya sem lebecsülendő. Pusztán e tények alapján kijelenthető, hogy az egész térség szerb nemzeti jellegűvé válása ellentmondott Bécs nemzetiségpolitikai elvének, amely a népek egyenjogúságának ideológiáját vallotta. A szerb álláspont kreált történeti jogra hivatkozva kétségbe vonta pl. a horvátok nemzeti kisebbségi mivoltát, amit a statisztika 0,2%-os eredménye is tükröz. Ez föltűnően kevés a korábbi fölmérésekhez képest. A szerbek szerették magukat egyrészt felekezeti közösségnek értelmezni, hogy az óhit közös platformján a románok szövetségét elérjék. Másrészt vallották a délszláv etnikai egység gondolatát is, amelynek jegyében a katolikus horvátokat és bunyevácokat szerbnek minősítették.¹⁸

Egyedül az iskola és vallásügy az, ami ugyan szintén állami felügyelet alatt állt, de a nemzetiségi mivolt megőrzésének esélyeit jobban megteremtette.¹⁹

A Vallás és Közoktatási Minisztérium (Thun Leo) hatásköre kiterjedt a Vajdaságra is, az ott működő oktató és nevelő intézetekre, azok munkájára.

Az iskoláknak meg kellett felelniük az egyes nemzetiségek legfőbb szükségleteinek. A népiskolai oktatásnak a gyermekek anyanyelvén kellett folynia, hacsak a nyelvi keveredés ezt lehetővé nem tette. A középiskolák oktatási nyelve bármely, az országban használatos nyelv lehetett, lehetőleg azonban azon a nyelven kellett oktatni, amely az illető vidék lakosságának a legjobban megfelelt. Kevért lakosság esetén két nyelven folyhatott az oktatás, vagy tárgyanként váltakozva, vagy pedig úgy, hogy a tanulókat választották szét két külön csoportra. A nemzetiségi nyelvek gondozása a pesti egyetemnek is feladata volt, csak itt gyakran ütközött a nemzetiségi elv a tudományosság szempontjával, mert az egyetemi tanárok kiválasztásánál a nemzetiségek igényeit megelőzte a tudományos kritériumok megléte.

Az Októberi Diploma után a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság Magyarországra való visszakebelezésének megvizsgálására az uralkodó gróf Mensdorff-Pouilly altábornagyot küldte ki biztosként, a nemzetiségek és vallásfelekezetek tagjainak meghallgatása céljából. Ennek eredményeként 1860 december 29-én királyi rendelet szüntette meg a Szerb Vajdaságot, és a magyarországi Helytartóság számát a korábbi 20 helyett kettővel növelte a Vajdaság visszacsatolása miatt. A Vajdaságban működő Helytartóság 1861. január 25-vel szüntette be működését, a magyarországi Helytartótanács viszont február 1-jével vette át a visszacsatolt területek ügyintézését. A Vajdaságot Magyarországgal közigazgatásilag újból

egyesítették, kancellária hatásköre újra kiterjedt a volt koronatartományra. A térség nemzetiségeinek kulturális-művelődési helyzetén ez nem változtatott semmit.

A provizórium alatt Zaránd megye pl. azt határozta, hogy ott a román nyelv lesz a hivatalos a magyar nyelv kizárásával. Forgách főkancellár azonban elérte 1865-ben, hogy hatálytalanítsák a megye döntését, és szerinte az legyen helyben a hivatalos nyelv a vegyes községekben, a melyben a prédikációkat tartják.

A vajdaság bekebelezése után az ottani nemzetiségek nyelvhasználatát vallási és iskolai ügyekre korlátozták. A görögkeleti papság, lelkészek, tanítók kinevezése a szerbség belügye maradt, fölszentelésük állami jóváhagyást nem igényelt. Az autonóm rendszerben (1861) gyűjtöttek egyházi épületekre, engedélyt kértek egyházi és iskolai célú civil adományozásra. Egymás után születtek a görögkeleti iskola-alapítványok, melyek a szerb nemzeti alap forrásául szolgáltak, görögkeleti ösztöndíjak fedezetét adták. A Matica Srbska szerb tanítóképző intézetet patronált, papnövendékek tanulmányait finanszírozta pl. tankönyvek beszerzésével.²⁰ Ezek apró példák arra, hogy a Vajdaság fölszámolása nem rontott a szerb-esség kulturális-vallási helyzetén.

Az Októberi Diploma megszűntette a Szerb Vajdaságot. A szerbek csalódtak, különösen a liberálisok. Miletics Szvetozár újra fölvetette a magyarokkal való együttműködés gondolatát, mert a Szerb Vajdaság kudarcát Bécsnek és a szerb egyháznak tulajdonította. Híres cikkében írta: „A szerbek nem sajnálják a Bach-féle Vajdaságot, azt eltemették, de a Vajdaság megváltozott formában újból meg fog alakulni”.²¹ A Vajdaság ma is létezik, kérdés csupán, hogy Miletics Szvetozár erre gondolt-e?

JEGYZETEK

1. Szakály Ferenc (1989): A szerbek Magyarországon. In: A szerbek Magyarországon. Szerk.: Zombori István. Szeged, 35.
2. Perényi József (1977): Jugoszlávia története. Budapest, 110.
3. Kerékgyártó Árpád (1874): Tíz év Magyarország legújabb történetéből 1848–1849. Budapest, 325.
4. 1848–1849. A forradalom és szabadságharc képes története. Szerk.: Hermann Róbert, Debrecen, Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft. 82.
5. Arató Endre (1960): A nemzetiségi kérdés története Magyarországon 1790–1848. I. kötet, Budapest, 52.
6. Perényi József (1977): 123.
7. Sashegyi Oszkár (1965): Az abszolutizmus kori levéltár. Budapest, 17.
8. Gulyás László (2005): Két régió – Felvidék, Vajdaság – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő. Budapest, 35
9. Sashegyi (1965): 30.
10. Niederhauser Emil–Gonda József (1978): A Habsburgok. Gondolat-Budapest, 199.
11. Deák Ágnes (2000): „Nemzeti egyenjogúsítás” 1849–1860. Osiris-Budapest, 155.
12. Deák Ágnes (2000): 146.
13. Magyarország története 1849–1918. Szerk.: Hanák Péter. Budapest, 1972. 27.
14. Sashegyi Oszkár (1965): 154–155.
15. Deák Ágnes (2000): 92.
16. A jogi népesség nemzetiségi megoszlása az 1850. évi népszámlálás alapján. 1. statisztikai táblázat. In: Deák Ágnes (2000): „Nemzeti egyenjogúsítás” 1849–1860. Osiris-Budapest.
17. Magyarország története. IV. Szerk.: Hanák Péter Bp. 1972. 27.
18. Deák Ágnes (2000): 83.
19. Cultus-Akten Ungarn und Woiwodina, Studien Akten Woiwodina. In: Sashegyi Oszkár, 1965. 151–152.
20. Sashegyi Oszkár (1965): 110.
21. Hanák Péter (1972): 110.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- 1848–1849. A forradalom és szabadságharc képes története. Szerk.: Hermann Róbert, Debrecen, Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft. 82.
- A jogi népesség nemzetiségi megoszlása az 1850. évi népszámlálás alapján. 1. statisztikai táblázat. In: Deák Ágnes (2000): „Nemzeti egyenjogúsítás” 1849–1860. Osiris-Budapest.
- Arató Endre (1960): A nemzetiségi kérdés története Magyarországon 1790–1848. I. kötet, Budapest, 52.
- Cultus-Akten Ungarn und Woiwodina, Studien Akten Woiwodina. In: Sashegyi Oszkár, 1965. 151–152.
- Deák Ágnes (2000): „Nemzeti egyenjogúsítás” 1849–1860. Osiris-Budapest, 155.
- Gulyás László (2005): Két régió – Felvidék, Vajdaság – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő. Budapest, 35
- Kerékgyártó Árpád (1874): Tíz év Magyarország legújabb történetéből 1848–1849. Budapest, 325.
- Magyarország története 1849–1918. Szerk.: Hanák Péter. Budapest, 1972. 27.
- Magyarország története. IV. Szerk.: Hanák Péter Bp. 1972. 27.
- Niederhauser Emil–Gonda József (1978): A Habsburgok. Gondolat-Budapest, 199.
- Perényi József (1977): Jugoszlávia története. Budapest, 110.
- Sashegyi Oszkár (1965): Az abszolutizmus kori levéltár. Budapest, 17.
- Szakály Ferenc (1989): A szerbek Magyarországon. In: A szerbek Magyarországon. Szerk.: Zombori István. Szeged, 35.